

- Hans-Ingo Radatz, Otto-Friedrich-Universität Bamberg, Romanische Sprachwissenschaft, An der Universität 2, 96045 Bamberg (DE), <hans-ingo.radatz@uni-bamberg.de>, ORCID: 0000-0001-7220-4094.

- M. Àngels Cabré: *Flors i violes. La Barcelona literària en clau femenina*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2021. 348 pàgs. ISBN 978- 84- 9156- 329-0.

Flors i violes. La Barcelona literària en clau femenina de M. Àngels Cabré és una obra que conté moltes altres obres. El mateix títol ens dona la primera pista: és una al·lusió al disc produït per Maria Aurèlia Capmany “Dones, flors i violes” (*Pu Put!*, 1980), on les veus femenines del moment cantaven i projectaven el paper de la dona en la cançó catalana (en la cançó popular, al cabaret i com a dones emancipades). Per la seva banda, Cabré ens ofereix una mirada panoràmica de la Barcelona literària amb una nodrida galeria de personalitats femenines. Enceta el seu recorregut amb una invitació a la lectura, on ens situa els inicis de la Barcelona literària en el moment que Cervantes hi fa passejar el Quixot. Segons l'autora, cal rellegir el cànon del passat –bastit principalment amb l'obra d'escriptors àmpliament coneguts i reconeguts– per tal de construir un nou cànon per al futur. Aquesta necessària actualització comença per inscriure-hi l'obra de qualitat de les escriptores. Per això, Cabré es proposa compondre una geografia de la Barcelona literària en clau femenina, a partir de l'obra escrita per dones. Posa l'accent en l'empremta que han deixat en l'imaginari de la ciutat dones que han destacat en el camp de la literatura i de la cultura barcelonina en sentit més ampli. Algunes d'elles van patir el càstig de l'oblit després d'haver gaudit de prestigi; altres no trobaren el reconeixement merescut.

M. Àngels Cabré estructura l'obra en tres parts, a saber: «Escriptores barcelonines»; «Personatges femenins» i «Dones de carn i ossos». A cada part hi trobem una galeria de personalitats femenines, dones reals i dones que existeixen gràcies a la literatura o a la llegenda urbana. En el primer apartat, l'autora comenta la trajectòria de vint-i-set escriptores que han fet de la ciutat de Barcelona el seu camp d'acció literària i d'activisme cultural i feminista. En el segon apartat, ens presenta una vintena de personatges femenins de la ficció i el seu context extraliterari. L'apartat final es compon

a partir del perfil de deu barcelonines, que Cabré ha seleccionat per llur trajectòria digna de ser ficcionalitzada. A través del triangle autoria / heroïnes literàries / personalitats extraliteràries, l'autora configura una radiografia de la societat des de la meitat del segle XIX fins a principis del segle XXI. A propòsit de les obres de referència que sustenten l'anàlisi de Cabré, hi comptem especialistes en la història de la Barcelona i estudiosos de la literatura catalana. Per altra banda, l'autora integra en el seu volum un ampli ventall d'escriptores, procedents de tot el territori catalanoparlant i de més enllà, que han incidit en la cultura barcelonina i que validen la projecció cosmopolita de la ciutat.

L'apartat «Escriptores barcelonines» és el més extens (166 pàgines). S'hi tracta la trajectòria de les escriptores que, independentment del lloc d'origen, han crescut literàriament a l'empara de la Ciutat Comtal i n'han deixat constància a les seves obres. Els set capítols que componen aquest primer apartat s'agrupen seguint un doble eix: l'històric i el temàtic. En cada capítol, Cabré confecciona una galeria d'autores amb el resum de llur experiència vital, la contextualització de la seva trajectòria literària i fragments representatius de llur obra. Des d'una multiplicitat de registres, les dones escriptores han contribuït a plasmar la transformació de la ciutat des de la segona meitat del segle XIX fins als nostres dies. Cabré mostra quina ha estat l'evolució del paper de l'escriptora dins del sistema literari català. La seva mirada parteix de la modernització de Barcelona a finals del XIX i s'estén més enllà de la transició democràtica, caracteritzada per la reconquesta i la consolidació de les llibertats, perdudes durant la dictadura franquista. Els capítols que mostren explícitament aquesta evolució són “Les pioneres”, “Les republicanes”, “Escriure la postguerra”, “Nous aires de transició” i, finalment, el darrer capítol “Noves narradores”. El segon eix de l'apartat «Escriptores barcelonines» tematitza el paper que han tingut les dones en els dos gèneres més arrelats a la literatura urbana de Barcelona: l'autobiografia i el *femicrime*. La literatura testimonial és tractada a ‘Barcelona a la memòria’; mentre que el capítol sobre la ficció criminal porta l'epígraf ‘Barcelona molt negra’.

En el primer capítol “Les pioneres”, Cabré explica l'escassetat d'escriptores amb un fet senzill: l'ambient poc favorable perquè una dona fes carrera literària. Aquesta hostilitat contribuï a què les intel·lectuals prioritessin empreses destinades a modificar el marc d'acció del col·lectiu femení per davant de la pròpia creació. Esmenta les iniciatives de Francesca Bonnemaison, com l'Institut de Cultura i la Biblioteca Popular de la Dona, per facilitar l'educació de les dones i la seva incorporació a la vida

laboral. També presenta Carmen Karr com la primera dona a crear i dirigir un projecte periodístic. Fou el suplement mensual *Feminal* (1907–1917), publicat a la revista *La il·lustració catalana*. Després d'introduir el paper de la dona en la societat del tombant de segle, Cabré glossa la trajectòria de dues dones representatives del moment: Dolors Montserdà, que considera “la primera narradora”; i Catarina Albert (amb el pseudònim de Víctor Català), “la primera gran escriptora”. La novel·la més emblemàtica de la pionera del feminisme català (de tall conservador) fou *La fabricant* (1904). Dolors Montserdà l'ambienta en plena industrialització, hi retrata els ambients obrers i presenta l'Eixample com a centre de la nova burgesia. Se'ns diu que la protagonista Antonieta Corominas s'inspira en una dona real, Eulàlia Escuder, exemple del paper emprenedor de la dona en el procés industrialitzador. Més enllà, Cabré vincula la trajectòria de Catarina Albert amb Barcelona, a partir de la novel·la *Un film (3.000 metres)* (1926).

El segon capítol “Republicanes” està dedicat a les escriptores que als anys trenta, des del periodisme i la literatura de ficció, van incidir en la progressiva incorporació de les dones en el món cultural barceloní, aportant noves mirades. Cabré repassa la trajectòria d'escriptores com Anna Murià, Aurora Bertrana i Irene Polo, per després aprofundir en el cas de Maria Teresa Vernet i Rosa Maria Arquimbau. L'autora reconeix el potencial d'aquestes escriptores i la impossibilitat de construir una obra compacta pel daltabaix que va significar la Guerra Civil, l'exili i la dictadura franquista. Ens ha de sobtar l'escassa atenció que la literatura de ficció actual ha atorgat a aquest període tan avançat i productiu per a la història de les dones, comenta Cabré. Tal vegada la ficció podria recuperar aquest malganyat episodi.

Al tercer capítol “Escriure la postguerra”, l'autora repassa com el franquisme va silenciar la veu de les dones, reduint el seu àmbit d'acció a l'espai domèstic. La repressió franquista va contribuir a què les escriptores es lliuressin a una “literatura de caràcter social” per plasmar el patiment. Concretament, Cabré se centra en la trajectòria de Carmen Laforet, que va viure la postguerra *in situ*; i en la de Mercè Rodoreda, que escriu la postguerra des de l'exili, per exemple en *La plaça del Diamant*, que no va poder publicar fins al 1962. En aquest capítol, Cabré posa èmfasi en la dificultat de desenvolupar una carrera literària a l'exili, i menciona els exemples d'Anna Murià a Mèxic i de Mercè Rodoreda a Suïssa. Per altra banda, es refereix a la nòmina de dones escriptores que van desenvolupar —en llengua castellana— carrera literària a Barcelona. Fou el cas de María Luz Morales, Mercedes Salisach o Ana María Matute. L'autora conclou que la dona, com el país (i

la llengua catalana), van quedar subjugats al franquisme. El següent capítol “El llarg franquisme” M. Àngels Cabré se centra precisament en el grup d’escriptores que van aconseguir entrar o reincorporar-se al món literari, principalment en castellà, com Ana María Matute, Carmen Kurtz, Mercedes Salisachs o Lluïsa Forrellad. En aquest apartat dedica especial atenció a dues escriptores: Carmen Kurtz, narradora en castellà de la burgesia mitjana barcelonina, que destaca per la seva trilogia *Sic transit*; i Maria Aurèlia Capmany: “considerada la Simone de Beauvoir catalana i una de les escriptores més completes que ha donat la Ciutat Comtal i, per extensió, Catalunya” (60). Aquí Cabré repassa la trajectòria de Capmany com a assagista, novel·lista, dramaturga i referent per a la generació futura d’escriptors (Terenci Moix i Montserrat Roig). A més, explica que l’obra de Capmany té el mèrit de reflectir des d’una perspectiva feminista la Barcelona menestral, popular, burgesa, canalla, aristocràtica, en un moment en què els testimonis femenins en llengua catalana són escassos.

En el cinquè capítol “Nous aires de transició”, l’autora explica l’impacte que tingué la normalització cultural en la carrera literària de les dones. Es tradueixen i publiquen obres estrangeres sense les retallades de la censura, Barcelona es va consolidant com a capital editorial i es produeix un nou ‘boom’ literari amb l’obra escrita per dones. L’aleshores mal anomenada ‘literatura femenina’ contribuirà a la reconstrucció de la identitat femenina. Les escriptores reivindicaran la seva professió, la conciliació de la vida laboral/familiar i la sexualitat lliure en un món construït sobre el patriarcat. Entre elles hi trobem Montserrat Roig, Ana Maria Moix i Helena Valentí (nascudes a Barcelona); i el grup d’escriptores de fora de la ciutat, com Carme Riera, Isabel-Clara Simó o Maria Barbal Roig. Cabré fa menció especial de la trajectòria de qui fou la primera periodista mediàtica: Montserrat Roig, que situa la seva ficció a la ciutat de Barcelona, a l’Eixample, i és reconeguda pel seu activisme feminista. La segona personalitat destacada és Ana Maria Moix, poetessa i novel·lista de la *Gauche Divine* barcelonina. Moix fou l’única dona inclosa a l’antologia *Nueve Novísimos poetas españolas* (1968). Com a narradora, ambienta les seves primeres novel·les, *Júlia* (1970) i *Walter, ¿por qué te fuistes?* (1973), a la Barcelona dels 60 i 70 per ficcionalitzar com fou l’adolescència i la joventut de la seva generació. La trajectòria novel·lística de l’escriptora trempolina Maria Barbal arrodoneix la tria de Cabré. Amb novel·les com *Pedra de tartera* (1985), *Càmfora* (1992), *País íntim* (2005) o *Emma* (2008), Barbal tracta temes com els desplaçaments forçats durant el franquisme, la mobilitat social camp/ciutat, i els reptes que suposa per a les nouvingudes la vida a la Ciutat Comtal.

El segon focus d'atenció d'«Escriptores barcelonines» són els gèneres característics de la literatura urbana: el memorialista i el policíac. En el capítol “Barcelona a la memòria”, Cabré explica com l'accés tardà de les escriptores a l'edició va comportar que el conreu del gènere memorialista no es fes realitat fins als anys trenta. Ens posa com a exemple el cas d'Aurora Bertrana, que escriu sobre els seus viatges i també la seva vida a Barcelona durant el franquisme. Altres autores expliquen els anys de formació (infància i primera joventut) que generalment coincideix amb la Guerra Civil i la postguerra. Fou la situació de Teresa Pàmies, Rosa Regàs, Lidia Falcón, Ester Tusquets i Maruja Torres. En el cas de Maria Aurèlia Capmany, el seu testimoniatge recula fins als anys de la Barcelona pre-republicana per arribar a la transició democràtica a *Mala memòria* (1987) i *Això era i no era*. Amb el format memorialístic les autores reivindiquen la seva autoritat i ofereixen el seu testimoni des de la pròpia consciència. Segons Cabré, aquest tipus d'obra ens permet llegir com va evolucionar la vida de les dones al tombant de segle, en relació amb la classe social a la qual pertanyien i de la posició (vencedors i vençuts) respecte al franquisme. Al final del capítol, Cabré lamenta que les autores escrivissin des de la convicció que llur vida era poc interessant i que per això el seu testimoni es converteixi en un retrat de singularitats, “però també de l'esforçada i col·lectiva tasca de ser dona en un país que fins abans d'ahir era un exemple paradigmàtic de patriarcat” (90).

La incursió de les escriptores en el gènere policíac —el denominat *femícrime*— és presentat a “Barcelona molt negra”. Cabré comenta quines han estat les innovacions introduïdes per elles en un gènere altament masculinitzat. L'autora ens presenta la trajectòria de sis escriptores consagrades de la talla de Maria Antònia Oliver, Teresa Solana o Alicia Jiménez Barlett. Considerat gènere menor, el *femícrime* ha esdevingut el perfecte instrument per explicar —i denunciar— la realitat social de la ciutat. Un dels primers exemples es troba ja als anys trenta, a la paròdia del gènere a *Crim* (1936), de la ploma de Mercè Rodoreda. Tanmateix, la verdadera irrupció es produeix als anys 80, amb l'aparició de la dona detectiu i les seves variants: la investigadora privada, l'advocada, la metgessa forense, la periodista, etc. Aleshores la figura del detectiu es transforma i incorpora elements inèdits. La investigadora pot també mostrar la seva fragilitat i emprar altres mètodes de coacció més enllà de la força física.

El capítol “Noves narradores” conclou el passeig de M. Teresa Cabré per la Barcelona de les escriptores. Està dedicat a les narradores nascudes a partir de 1968 i, per tant, crescudes en democràcia. El perfil d'aquestes

escriptors es caracteritza per les seves influències culturals internacionals i pel fet de viure en un temps de desacceleració cultural. És a dir, la consciència de com va minvant el prestigi històricament guanyat per la cultura. En aquest capítol Cabré es refereix, d'entre altres, a l'obra de Julià Guillamon *La ciutat interrompuda* (2019) per explicar quins efectes ha tingut la competència del màrqueting urbà, la ficció televisiva i la publicitat a l'hora de compondre la imatge de la ciutat. Aquestes formes culturals han desbrancat la funció de la literatura a l'hora de compondre l'imaginari de Barcelona. Com a conseqüència, la Barcelona del segle XXI ja no és tant una ciutat imaginada com projectada. En aquest sentit, Cabré observa el contrast entre la ciutat planificada per polítics o arquitectes i la ciutat escrita per les novel·listes; reivindica la funció de la novel·la de crear espais simbòlics que donin sentit al present i ens descobreixin el passat. La galeria de noves escriptores està composta per una selecció de cinc narradores, procedents de tot el territori catalanoparlant, que conreen tots els gèneres i desenvolupen la seva tasca literària des de la crítica, la docència, el periodisme, a saber: Ada Castells, Lolita Bosch, Care Santos, Marina Espasa i Lluçia Ramis.

El segon apartat «Personatges femenins» té una extensió de 153 pàgines i es compon de 18 capítols. Ens ofereix un recull d'una vintena de personatges femenins com a protagonistes absolutes d'obres literàries. Per exemple, hi trobem els capítols “La Trini d'*Incerta Glòria*”, “La Teresa de Marsé”, “Pilar Prim” (Narcís Oller) o “Nonnita Serrallac” (Antoni Baulenas). En aquest apartat dedicat a les heroïnes, seria d'esperar que les heroïnes de ficció i les seves autores acumulessin tot el protagonisme en cadascun dels capítols. Tanmateix, és simptomàtic de la posició secundària que han ocupat les dones en la nostra cultura que no sigui així. En la selecció de M. Àngels Cabré, tan sols mitja dotzena d'heroïnes que componen la tria sorgeixen de la imaginació d'una escriptora, a saber: Antonieta Corominas de Dolors Montserdà, La Colometa de Mercè Rodoreda, Carola Milà de M. Aurèlia Capmany, Les Mundetes de Montserrat Roig i Feli esthéticienne d'Empar Moliner.

El tercer apartat de *Flors i violes* està intitulat «Dones de carn i ossos», té una extensió de 70 pàgines repartides en 10 capítols, cadascun dedicat a una dona real. El repàs panoràmic de Cabré va de mitjan segle XIX amb l'esperitista Amàlia Domingo, de qui Patricia Gabancho va escriure la biografia *Amàlia i els esperits* (2017), fins a l'avantsala del segle XXI amb el capítol “La noia del Flash Flash” (sobre la model Karin Leiz), el perfecte pretext per parlar de la modernitat i de la vitalitat noctàmbula dels anys 70.

Cabré explica quin tractament s'ha donat a les barcelonines reals en la ficció. Hi ha obres que expliquen fidelment la seva vida, altres s'hi inspiren lliurement. En algunes obres aquestes «dones de carn i ossos» són figures sense mencionar el seu nom real, en altres tenen un rol secundari. Algunes d'elles han esdevingut mites urbans i han estat abastament literaturitzades, com és el cas de la Monyos (cap. "La Monyos, l'esperit de les Rambles") o el d'Enriqueta Martí (cap. "Enriqueta Martí, la suposada vampira del Raval"). Cabré també esmenta les que encara no han estat ficcionalitzades, tot i tenir una biografia apassionant. Per exemple, menciona la filla il·legítima d'Idelfons Cerdà, Clotilde Cerdà, coneguda amb el nom artístic d'Esmeralda Cervantes.

En conclusió, el treball de Cabré ens ofereix un vivíssim retrat de la Barcelona literària que s'ha anat perfilant amb el pas del temps i que només es pot donar per actualitzat si s'hi integra la mirada de les autores. En aquest sentit, a *Flors i violes* se'ns dibuixa a cartografia de l'imaginari barceloní amb les escriptores i les heroïnes reals i de ficció que hi han deixat petjada. De manera entenedora i generosa, M. Àngels Cabré indubtablement aplanar el camí perquè el lector curiós continuï indagant sobre la geografia literària de Barcelona. Si haguéssim de trobar algun inconvenient al llibre, creiem que a la secció «Personatges femenins» s'hauria pogut donar més protagonisme a les heroïnes de les escriptores. Per exemple, es podria haver seleccionat alguna detectiu privada, com Lònia Guiu o Petra Delicado, en comptes de 'La dona de Pepe Carvalho'. Tot plegat, hauria contribuït a visibilitzar la representativitat de la ploma femenina en la narrativa criminal, també indispensable a l'hora d'actualitzar la imatge de la ciutat i del paper de la dona en la societat del segle XXI. No obstant això, la publicació de *Flors i violes* és molt benvinguda perquè anima a ampliar lectures i amb seguretat servirà per alimentar projectes venidors, atès que la litera-polis Barcelona, escrita en clau femenina, encara és una ciutat inacabada. ■

- Imma Martí Esteve, Ruhr-Universität Bochum, Romanisches Seminar, GB 7, Universitätsstraße 150, 44801 Bochum (DE), <imma.marti@rub.de>, ORCID: 0009-0006-6731-8728.